

Lågan som inte kan släckas

Lågan som inte kan släckas

Upptäck reformationens hjärta

Michael Reeves

Reformationen handlade om hur Kristus älskar sin brud.
Jag har skrivit den här boken med en sådan kärlek till min hustru.
Till Bethan.

ORIGINALET'S TITEL: *The Unquenchable Flame: Introducing the Reformation*
COPYRIGHT © Michael Reeves 2009
Published by INTER-VARSITY PRESS
36 Causton Street, London SW 1P 4ST, England

All rights reserved. This translation of *The Unquenchable Flame* first published in 2009, this reissued edition with foreword in 2016, is published by arrangement with Inter-Varsity Press, Nottingham, England.

SVENSK COPYRIGHT © 2019 Reformedia, Jönköping www.reformedia.se

ÖVERSÄTTNING Ulrika Norberg
REDAKTÖR David Yngfors
FORMGIVNING Sune Jäderberg
OMSLAG Jonathan Green
TRYCK Livonia Print, Lettland
ISBN 978-91-984066-4-1

Om inget annat anges är bibelcitaten hämtade ur Svenska Folkbibeln 2015.

Michael Reeves, teolog och kyrkohistoriker, är en mycket kunnig, engagerad och underhållande (!) ciceron genom reformationen och dess historia, där han drar ut linjerna ända fram till idag. Reeves skriver med distinkt egen linje genom allt material han tar upp. De bidrag han ger handlar därför inte bara om intressant och underhållande historisk kunskap, utan även om teologi med relevans för samtal som förs i kristenheten idag. Dessutom blir det en teologi som har relevans för mig som läsare av boken idag. Det är bara att gratulera svenskspråkiga läsare till att Reeves nu blivit tillgänglig i svensk språkdräkt!

Tomas Nygren, teolog och forskare med inriktning på luthersk teologi

Lågan som inte kan släckas beskriver reformationen i sin fulla och sprudlande bredd. Tysktalande, fransktalande och engelsktalande, folkkyrka och frikyrka. Samtidigt zoomar Reeves in på reformationens hjärta och centrum: Luthers revolutionära återupptäckt av evangelium, rättfärdiggörelse genom tro. Enkelt och tillgängligt skrivet, en bok jag kommer att använda i lärjungaträning.

Jonas Vestlund, församlingsledare och ordförande, Pingst Arvika

Det var Michael Reeves böcker och lektioner som introducerade mig till skatterna som finns i reformationen. Han visade mig att denna del av vår tros familjehistoria kan stärka och förnya vår tro och vår överlåtelse till Jesus Kristus. Därför rekommenderar jag med glädje denna bok!

Joel MacInnes, lärare på Bibelskola Väst och församlingsledare i Centrokyrkan, Pingst

Reformationen är ett av de mest avgörande och tumultartade skeendena i Europas historia. Den handlade djupast sett om människans behov av syndernas förlåtelse och frid med Gud, men fick också oöverskådliga konsekvenser på olika områden i samhällslivet. *Lågan som inte kan släckas* berättar historien om reformationen på ett lättillgängligt, men samtidigt uppdaterat sätt.

Torbjörn Aronson, docent i kyrkohistoria

Luther var övertygad om att rättfärdiggörelsen genom tron är den lära med vilken kyrkan står eller faller. *Lågan som inte kan släckas* visar hur Luther kom fram till denna sanning, vilken roll den spelade hos de andra reformatorerna och hur de var villiga att kämpa och dö för detta. Vi får i boken en övergripande bild över reformatorernas liv och vad de kämpade för. I vår tid av rotlöshet behöver vi återknyta till Bibelns centrala budskap och därför är denna bok så viktig att läsa.

Oral Hatava, äldste i Rinkeby Internationella Församling (EFK)

I en tid då flera kyrkor inte beaktar sanningar om Gud och sakta omfamnar pluralism är det väldigt viktigt för kristna att vakna upp och återgå till Bibelns auktoritet. Michael Reeves bok är en viktig tillgång i detta avseende. Boken är lättläst men ändå teologiskt djup, rolig men får likväl allvaret i kontrasten mellan katolicism och evangelisk tro att lysa fram. Den är både kort och omfattande. Förhoppningsvis hjälper den oss kristna att stå upp för Bibelns sanningar med samma ödmjukhet.

Omid Pasbaksh, apologet och författare till *Islam och kristen tro*

Innehåll

Förord	9
Prolog.....	11
1. Religionen på medeltiden	
Bakgrunden till reformationen	14
2. Guds vulkan	
Martin Luther	34
3. Krigare, korv och kaos	
Ulrich Zwingli och de radikala reformatörerna	64
4. Efter mörker ljus	
Jean Calvin	89
5. Glödande passion	
Reformationen i Storbritannien	116
6. Att reformera reformationen	
Puritanerna	144
7. Är reformationen över?	169
Appendix: En annorlunda lutherdom: reformationen i Sverige	184
Reformationens tidslinje.....	189
Läs mer	194

Förord

Det här är en berättelse som vi behöver få höra på nytt i dag, och Michael Reeves gör oss en stor tjänst när han berättar den.

För femhundra år sedan varnade den romersk-katolska kyrkan de protestantiska reformatörerna och de som frestades att ansluta sig till dem för att deras rörelse skulle splittras och upplösas i otaliga falanger om de förkastade biskopen av Roms auktoritet. Åren av konflikt blev till decennier, som i sin tur blev till sekler av separation från Rom. I dag, femhundra år senare, kan vi definitivt konstatera att Roms farhågor om att det skulle bli en enorm instabilitet och splittning var ogrundade.

Miljoner och åter miljoner protestanter har trott på och delat samma evangelium i århundraden tack vare Bibelns auktoritet. En missionär från pingstsamfundet *Assemblies of God* på Filippinerna, en anglikansk präst i Sydney eller Tanzania, en baptistpastor i Brasilien, en luthersk präst i St Louis, en presbyteriansk pastor i Skottland, en koreansk missionär i Stockholm eller en samkyrklig pastor i Dubai kanske aldrig har träffats. De kanske aldrig kommer att vara med i samma jordiska organisation, men till skillnad från vad Rom befarade är de och kommer att förbli förenade i evangeliet om Jesus Kristus.

Den här boken riktar in sig på de första decennierna av en anmärkningsvärd tid i kyrkan. Genom berättelser, anekdoter och kommentarer som fångar något av kraften i de insikter och konflikter som föddes får vi höra om försöken att reformera katolska kyrkan, och hur dessa försök förkastades av många med makt och inflytande.

Under de senaste decennierna har det varit allmänt vedertaget att berätta om reformationen ur Roms perspektiv. För många har "den protestantiska reformationen" helt klippts bort ur historien och i stort sett bara betraktats som religiös propaganda. Den har kommit att bli mer helgonbiografi än historia. Den romersk-katolska kyrkan själv har officiellt arbetat för att få till stånd ett närmande till protestanterna genom en *Gemensam deklaration om rättfärdiggörelseläran* (1999).

Med en forskares skicklighet och en berättares konstfärdighet bringar Michael Reeves klarhet i det hela. Han har helt enkelt skrivit den bästa introduktion till reformationen som jag har läst. Om du söker efter en bok som kan hjälpa dig att förstå reformationen, eller bara vill börja sätta dig in i kyrkohistorien, väcker den här lilla boken liv i just den historien. Jag kan bara komma på en annan jämförbar bok – en bok som du kanske vill läsa efter den här – och det är Roland Baintons *Luther: mannen som blev en epok* (Diakonistyrelsens bokförlag, 1960). Liksom Bainton förmedlar Reeves seriös kunskap på levande prosa. Scenerna har valts med omsorg, och de teologiska tvisterna är klokt avvägda och återberättade.

De olika personerna och deras teologi framställs med historisk noggrannhet och teologisk precision, samtidigt som historien berättas med skärpa, djärvhet, humor och medryckande entusiasm. Jag inbjuder dig att läsa boken och ta del av fortsättningen i fast förvissning om att du kommer att få lära dig mycket, och med en bön om att du ska bli uppbyggd.

Mark Dever
Ordförande för organisationen 9 Marks
Huvudpastor i Capitol Hill Baptist Church
Washington, DC

Prolog

Här står jag

Trumpeterna smattrade när den täckta vagnen rullade in genom stadsporten. Människor i tusental stod längs gatorna för att få se en skymt av sin hjälte, och många fler viftade med bilder på honom från fönster och tak. Det var på kvällen, onsdagen den 16 april 1521. Martin Luther var på väg in i staden Worms.

Det såg ut som ett triumfatoriskt intåg. Men Luther visste vart sådana kunde leda. I själva verket kom han för att ställas inför rätta, och liksom Jesus väntade han sig döden. Han hade förkunnat att syndare, trots alla sina synder, kunde komma till Gud i full tillit enbart genom tron på Jesus, och därför hade han ådragit sig kyrkans vrede. Hans böcker hade redan bränts på bål, och de flesta trodde att han själv skulle gå samma öde till mötes om några dagar. Ändå var Luther fast besluten att försvara sin lära: "Kristus lever", sade han, "och vi ska dra in i Worms rakt mot alla helvetets portar."

Följande dag kom den kejsarlige budbäraren till Luthers bostad för att föra honom till rättegången. Så mycket folk hade samlats att han tvingades smuggla Luther via bakgator till biskopspalatset. Trots det undgick de inte upptäckt – många hade tagit sig upp på taken i sin iver att se. Klockan fyra på eftermiddagen trädde Luther in i salen. För första gången stod gruvarbetarsonen från Sachsen i sin enkla munkkåpa ansikte mot ansikte med Karl V, tysk-romersk kejsare, härskare över Spanien, Österrike, Burgund, norra och södra Italien samt Nederländerna och "Guds viceregent på jorden". När kejsaren, som var en nitisk försvarare av kyrkan, såg munken mumlade han: "Han ska aldrig få göra mig till kättare."

Luther blev tillsagd att inte tala förrän han blev ombedd. Sedan pekade kejsarens talesman på en trave av Luthers böcker som låg på bordet framför honom, och sade att han hade kallats inför rätta för att svara på två frågor: Erkände han att han hade skrivit böckerna som hade utgivits i hans namn, och tog han i så fall tillbaka det som stod i dem? Luther medgav, med så svag röst att folk fick spanna öronen för att höra, att böckerna var hans. Men till allas bestörtning

Worms på 1500-talet.

bad han därefter om mer tid för att kunna avgöra om han behövde återkalla dem. Det såg ut som att han skulle ge vika. I själva verket hade Luther förväntat sig att han skulle ställas till svars för vissa specifika saker som han hade sagt. Han hade inte räknat med att man skulle be honom ta tillbaka allt han någonsin hade skrivit. Det krävde mer eftertanke. Motvilligt gavs han en dags betänketid, och därefter, varnade man honom, kunde han vänta sig det värsta om han inte ändrade sig.

Nästa dag dröjde det till klockan sex på kvällen innan Luther på nytt ställdes inför kejsaren. Salen var fullpackad, och i det tilltagande mörkret hade man tänt facklor så det var kvävande hett. Luther svetades därför ymnigt. Alla som såg honom väntade sig att han ödmjukt skulle göra avbön för sitt fruktansvärda kätter. Men när han öppnade munnen var det uppenbart att det inte skulle ske. Den här gången talade han högt och ljudligt. Han förklarade att han inte kunde ta tillbaka sina angrepp mot falska läror, för det skulle ge dem som på så sätt ödelade kristendomen ännu friare tyglar. "Gode Gud, vilket onskans och tyranniets redskap jag då skulle bli!" Trots ett vredgat "Nej!" från kejsaren fortsatte Luther och krävde att han skulle motbevisas med Skriften om han hade fel. I så fall lovade han att han skulle bli den förste att bränna sina böcker.

För sista gången frågade man honom om han ville ta tillbaka sina villfarelser, och då avslutade han med att säga:

[S]å är jag, genom de ställen i den heliga Skrift som jag har anført, överbevisad i mitt samvete och bunden av Guds ord. Därför kan och vill jag inte ta tillbaka någonting, då det varken är säkert eller nyttigt att göra något emot samvetet. [Här står jag, och kan inget annat.] Så hjälpe mig Gud, amen!¹

Det var inga tomma hotelser. Som Luther såg det var det Guds ord som hade befriat honom och frälst honom. Han hade ingen annan trygghet. Men med det i ryggen hade han mod att hålla stånd när kejsarens talesman svarade med att ge honom en skarp tillrättavisning för att han var övermodig nog att tro att han var den ende som kände till sanningen. Just då verkade han faktiskt stå ensam mot världen.

Två soldater förde sedan Luther ut ur salen under ropen "Till bålet med honom!" En stor skara människor följde efter dem till hans bostad. När han kom fram dit lyfte han leende händerna och ropade: "Jag har klarat mig! Jag har klarat mig!" Därefter vände han sig till en vän och sade att om han så hade haft tusen huvuden skulle han hellre ha fått dem alla avhuggna än att överge sitt evangelium.

Kvar i rådhuset deklarerade kejsaren att en enda munk som satte sig emot hela kristenheten måste ha fel, och därför hade han beslutat sig för att "sätta mina konungariket och länsherravälden, mina vänner, min kropp och mitt blod, mitt liv och min själ på spel för denna sak". Stridslinjerna hade dragits upp. Reformationen hade börjat. Den kvällen hade Luther inte bara skrivit historia; han hade kommit med en utmaning till alla generationer.

Fotnoter

1. Översättningen av citatet är hämtad från Stephen J Nichols, *Martin Luther – hans liv, lära och inflytande – 500 år senare*, sidorna 37–38. Det är omtvistat om Luther verkligen sade de berömda orden "Här står jag, och kan inget annat", och de står därför inom parentes (red.anm.).

Religionen på medeltiden

Bakgrunden till reformationen

När 1400-talet gick mot sitt slut och 1500-talet grydde såg den gamla världen ut att få stiga åt sidan för den nya. Det mäktiga bysantinska riket, det sista som fanns kvar av det romerska imperiet, hade störtat samman. Därefter upptäckte Columbus en ny värld i Amerika, Copernicus vände upp och ner på universum med sin heliocentriska världsbild och Luther bokstavligen talat re-formerade kristendomen. Allt det gamla som en gång hade känts som en så stadig och säker grund att stå på smulades nu sönder i stormen av förändringar och banade väg för en ny era då saker och ting skulle komma att bli helt annorlunda.

När vi i dag blickar tillbaka tycks det nästan omöjligt att ens föreställa sig hur det var på den tiden. "Medeltiden" – själva ordet frammanar mörka, gotiska bilder av galna, mässande munkar i kloster och vidskepliga, upproriska bönder. Allt känns mycket främmande, särskilt i våra moderna ögon. Medan vi övertygat kämpar för demokrati och jämlikhet var allt uppbyggt på ett hierarkiskt sätt för den tidens människor. Där våra liv kretsar kring att vårda, ge näring åt och skämma bort jaget strävade de efter att på alla sätt utplåna och kuva det – i alla fall beundrade man dem som gjorde det. Listan över skillnader skulle kunna göras lång. Men det var i den här miljön som reformationen ägde rum, och det här är bakgrunden till att människor kunde hetsa upp sig så över teologiska frågor. Reformationen var en revolution, och revolutioner kämpar inte bara för något utan också mot något – i det här fallet den medeltida romerska katolicismens gamla värld. Hur var det då att vara kristen under århundradena före reformationen?

Påvar, präster och purgatorium

Föga förvånande ledde alla vägar till Rom i den medeltida romerska katolicismen. Aposteln Petrus – som av Jesus hade fått höra: "Du är Petrus, och på denna klippa ska jag bygga min församling" – antogs ha lidit martyrdöden i Rom och blivit begravd där. Kyrkan var alltså bokstavligt talat byggd på honom. Och precis som det romerska riket en gång i tiden hade betraktat Rom som sin moder och Caesar som sin fader såg nu det kristna kyrkoimperiet fortfarande Rom som sin moder och Petrus efterträdare som sin fader, "papa" eller "påve". Det fanns dock ett lite besvärande undantag: den östliga ortodoxa kyrkan som varit skild från den romerska kyrkan sedan 1000-talet. Men det finns svarta får i alla familjer. I övrigt erkände alla kristna Rom och påven som sina högt skattade föräldrar. Utan fader påve kunde det inte finnas någon kyrka, och utan moder kyrka kunde det inte finnas någon frälsning.

Påvens sågs som Guds ställföreträdare på jorden, och han var därmed den kanal genom vilken all Guds nåd flödade. Han hade befogenhet att utnämna biskopar, som i sin tur kunde viga präster. Tillsammans hade prästerskapet rätt att vrida på nådens kranar. Kranarna var de sju sakramenten: dopet, konfirmationen, eukaristin (nattvarden), bikten, äktenskapet, vigningen till det kyrkliga ämbetet och den sista smörjelsen. Ibland talade man om dem som de sju artärerna i Kristus kropp genom vilka Guds nåds livgivande blod flödade. Allt det här verkar ganska mekaniskt och det var just det som var poängen, eftersom den obildade massan som varken kunde läsa eller skriva inte ansågs kunna ha en

En påvlig procession.

”explicit” tro. Så även om det var önskvärt med en explicit tro sågs det som fullt tillfredsställande med en ”implicit” tro där människor kom till kyrkan och tog emot sakramenten. Den som stod under krannarna tog emot nåden.

Genom dopet upptogs människor – i allmänhet som spädbarn – i kyrkan för att få del av Guds nåd. Men det var mässan som var själva hjärtat i hela systemet. Det framgick tydligt från första stund när man steg in i sin hemortskyrka. Allt i arkitekturen ledde fram emot altaret där mässoffret skulle bäras fram. Det kallades för altare på goda grunder, för i mässan skulle Jesus kropp på nytt offras till Gud. Genom det här ”oblodiga” offret som bars fram dag efter dag som en upprepning av Jesus ”blodiga” offer på korset skulle Guds vrede över synden blidkas. Varje dag skulle Jesus på nytt offras till Gud som ett försoningsoffer. På så sätt hanterades den dagliga synden.

Men var det inte helt uppenbart att någonting saknades i det här offret, att Jesus kropp faktiskt inte låg på altaret och att prästen endast bar fram bröd och vin? Det var just det här som var det geniala med transsubstantiationsläran. Enligt Aristoteles har allting både en ”substans” (inre väsen) och en ”accidens” (yttre form). En stols substans kan till exempel vara trä medan dess accidens är brun färg och lite smuts. Om man målar stolen förändras dess accidens. I transsubstantiationsläran föreställde man sig det motsatta: brödets och vinets substans förvandlades i mässan bokstavligen till Jesus kropp och blod, samtidigt som deras ursprungliga accidens kvarstod. Allt det här kan ha verkat lite långsökt, men det fanns gott om berättelser i omlopp som kunde övertyga tvivlarna – det sades att människor hade sett riktigt blod i nattvardskalken, riktigt kött på fatet och så vidare.

Förvandlingen skedde i det ögonblick då prästen uttalade Jesus ord på latin: *Hoc est corpus meum* (”Detta är min kropp”). Därefter ringde klockorna och prästen lyfte upp brödet. Församlingen tog i regel bara del av brödet en gång om året – och de fick aldrig dricka ur bägaren, för tänk om någon fumlig bonde spillde ut Jesus blod på golvet. Men det räckte att se på det upplyfta brödet för att få del av nåden. Det är inte konstigt att de frommaste ivrigt sprang från kyrka till kyrka för att få se fler mässor och på så sätt ta emot mer nåd.

Mässan hölls på latin, och folk förstod naturligtvis inte ett ord. Problemet var att många präster inte gjorde det heller, och de tyckte att det gick snabbare att lära sig liturgin utantill än att lära sig ett helt nytt språk. Så när församlingsborna hörde orden "Hokus pokus" i stället för *Hoc est corpus meum* låg felet kanske inte alltid hos dem. Till och med en präst kunde trampa i klaveret. Och när man som helt vanlig församlingsbo inte förstod så mycket av det som sades blev det svårt att skilja romersk-katolsk renlärighet från sådant som var ren magi och vidskepelse. För gemene man blev det konsekrerade brödet en amulett med gudomlig kraft som man kunde bära omkring för att förhindra olyckor, ge som medicin till sjuka djur eller stoppa i jorden för att få god skörd. För det mesta såg kyrkan mellan fingrarna med halv-hednisk folklig kristendom, men det faktum att man beslöt sig för att ingripa mot missbruk av det här slaget visar hur högt mässan vördades. År 1215 bestämde Fjärde Laterankonciliet att det förvandlade brödet och vinet "skall förvaras inlåst på säker plats i alla kyrkor, för att ingen oförvägen hand skall kunna lägga beslag på det och göra något ohyggligt eller syndigt".

Hela den medeltida romerska katolicismens system och mentalitet byggde på en syn på frälsningen som gick tillbaka till Augustinus (354–430 e.Kr.) – närmare bestämt Augustinus kärleksteologi. (Vilken ironi att den här kärleksteologin skulle komma att inge sådan rädsla.) Augustinus lärde att vi finns till för att älska Gud. Men vi kan inte göra det av oss själva utan vi måste be Gud om hjälp. Han hjälper oss genom att "rättfärdiggöra" oss, vilket enligt Augustinus är den handling då Gud utgjuter sin kärlek i våra hjärtan (Rom 5:5). Det här är resultatet av den nåd som Gud sades leda in i människorna genom sakramenten: genom att göra oss allt mer kärleksfulla och rättfärdiga "rättfärdiggör" Gud oss. Guds nåd var enligt den här modellen den näring som behövdes för att bli en bättre, mer rättfärdig, rättskaffens och kärleksfull människa. Och en sådan människa förtjänade slutligen frälsningen, enligt Augustinus. Det var det här Augustinus menade när han talade om frälsning genom nåd.

Det lät kanske underbart när Augustinus talade om att Gud utgjuter sin nåd så att vi blir kärleksfulla och därmed förtjänar frälsningen, men allt eftersom åren gick fick de här tankarna en allt mörkare

nyans. Det var inte avsiktligt från något håll, utan man talade tvärtom fortfarande optimistiskt och på ett tilltalande sätt om hur Guds nåd verkade. "Gud undanhåller inte dem sin nåd som gör sitt bästa" var de medeltida teologernas muntra slagord. Men hur kunde man då vara säker på att man verkligen hade gjort sitt bästa? Hur kunde man veta om man hade blivit en sådan rättfärdig människa som förtjänade frälsningen?

År 1215 kom Fjärde Laterankonciliet med något som man hoppades skulle bli en användbar hjälp för alla som strävade efter att bli "rättfärdiggjorda": man krävde (med hot om evig fördömelse) att alla kristna regelbundet skulle bikta sina synder för en präst. I bikten kunde man pröva sitt samvete för att upptäcka synder och orena tankar, så att synden kunde bekämpas och den kristne bli mer rättfärdig. Men resultatet av övningen var långt ifrån lugnande för dem som tog den på allvar. Med utgångspunkt från en lång officiell lista ställde prästen frågor som till exempel "Är dina böner, allmosor och religiösa aktiviteter mer något du ägnar dig åt för att dölja dina synder och imponera på andra, än något du gör för att behaga Gud?", "Har du älskat släktingar, vänner eller andra levande varelser mer än Gud?", "Har du klagat på Gud över dåligt väder, sjukdom, fattigdom eller ett barns eller en väns död?" När bikten var över framgick det mycket tydligt att man inte alls var rättfärdig och kärleksfull utan full av mörka begär.

Det hela kunde få högst bekymmersamma följder, vilket vi kan se i en självbiografi från 1400-talet. Margery Kempe från Norfolk beskriver där hur hon vid ett tillfälle lämnade bikten så skräckslagen över den fördömelse som en sådan syndare som hon definitivt förtjänade, att hon började se djävlar runt omkring sig. De sträckte sig efter henne och försökte ta henne, vilket gjorde att hon började bita och klösa sig själv. Det är frestande för oss moderna människor att snabbt tolka det här som någon form av psykisk instabilitet. Men Margery framhåller själv bestämt att hennes känslomässiga kollaps helt enkelt berodde på att hon tog den rådande teologin på allvar. Bikten visade att hon inte var tillräckligt rättfärdig för att förtjäna frälsningen.

I sin officiella undervisning var kyrkan naturligtvis mycket tydlig

med att ingen kan dö så rättfärdig att man förtjänar frälsningen fullt ut. Men det var inget att oro sig över, för skärselden – *purgatorium* på latin – fanns ju alltid. Om man som kristen inte dog obotfärdig när det gällde en dödssynd som mord (vilket var en synd som skickade en till helvetet) skulle man efter döden få möjlighet att långsamt renas från alla sina synder i skärselden, för att sedan helt ren

En av skärseldens plågor.

träda in i himlen. Mot slutet av 1400-talet skrev Katarina av Genua en traktat om skärselden där hon beskrev den i entusiastiska ordalag. Där njuter själarna och tar villigt på sig sina straff eftersom de längtar efter att bli renade och rentvådda inför Gud, förklarade hon. Men mer världsligt sinnade själar än Katarina kände sig mindre uppåt vid tanken på tusentals eller miljontals år av straff. I stället för att jubla över framtidsutsikterna försökte de flesta förkorta tiden i skärselden, både för sig själva och för sina älskade. Man kunde både be böner och fira mässor för själar i skärselden, och då gick mässans nåd direkt till den avlidna och plågade själen. En veritabel skärseldsindustri kom därför att utvecklas. De rika byggde själakapell (kapell med särskilda präster som bad böner och firade mässor för sin gynnares eller hans lyckliga förmånstagares själar) och de mindre förmögna gick samman i gillen för att kunna bekosta detta.

Robert Grosseteste (1168–1253)

Alla var naturligtvis inte villiga att blint följa den officiella linjen. För att bara ta ett exempel ansåg Robert Grosseteste, som blev biskop av Lincoln 1235, att prästernas främsta uppgift var att utlägga Bibeln och inte att fira mässor. För att folk skulle förstå honom predikade han själv på engelska och inte på latin, vilket var ganska ovanligt. Vid ett antal tillfällen råkade han i konflikt med påven

(bland annat då en icke-engelsktalande präst tillsattes i hans stift) och han gick så långt att han kallade påven för en antikrist som skulle dömas för sin synd. Det var inte många som kom undan om de uttryckte sig så, men Grosseteste var så berömd, inte bara för sin fromhet utan också som lärd person, vetenskapsman och lingvist, att påven inte ansåg sig kunna tysta honom.

En annan sida av den medeltida romerska katolicismen som inte kunde ignoreras var helgonkulten. I Europa vimlade det av vallfartsorter tillägnade olika helgon. De här platserna var viktiga, inte bara andligt sett utan även ekonomiskt. Om en vallfartsort hade tillräckligt många bra relikier från sitt skyddshelgon kom det en jämn ström av pilgrimer dit, och det tjänade alla på - från pilgrimerna till krogvärdarna. Det som framför allt tycktes underblåsa helgonkulten var den utveckling under medeltiden som gjorde Jesus till en allt mer skrämmande gestalt bland gemene man. Den uppståndne och till himlen uppstigne Jesus sågs allt mer som domaren som skulle döma människorna på domens dag. Han blev mer fruktansvärd än någonsin i sin helighet. Vem kunde nalkas honom? Han skulle säkert lyssna på sin moder. Samtidigt som Jesus försvann upp i himlen blev därför Maria den medlare genom vilken människorna kunde närma sig honom. Men när Maria fick en sådan ärofyll ställning blev hon i sin tur den oåtkomliga stjärnekrönte himladrottningen. Utifrån samma logik började människor då vända sig till hennes moder, Anna, och be henne föra deras talan inför Maria. Så växte kulturen kring Sankta Anna. Det var många som vände sig till henne med brinnande böner, bland annat en obemärkt tysk familj

*Maria som himladrottningen,
träsnitt av Albrecht Dürer, 1511.*

vid namn Luther. Och det var inte bara Sankta Anna; himlen var full av helgon som alla var mycket lämpliga medlare mellan de syndiga människorna och domaren. Jorden verkade också vara full av deras relikier, föremål som kunde förmedla lite av deras nåd och förtjänst. Man kunde naturligtvis ifrågasätta äktheten när det gällde vissa av de här relikerna. Det var ett stående skämt att det fanns så många bitar av "det sanna korset" utspridda runt om i kristenheten att det ursprungliga korset måste ha varit alldeles för stort för att en man skulle orka lyfta det. Men så var ju Jesus också allsmäktig.

Den officiella linjen var att Maria och helgonen skulle vördas och inte tillbes, men i realiteten var det en alldeles för subtil distinktion för obildade människor. Alltför ofta behandlades helgonskaran som en gudavärld, och deras relikier sågs som amuletter med magisk kraft. Men hur skulle man kunna lära ut allt invecklat i det här teologiska systemet till människor som varken kunde läsa eller skriva, och på så sätt undvika avguderiets synd? Standardsvaret var att människorna till och med i de enklaste kyrkorna var omgivna av porträtt och bilder av helgonen och jungfru Maria i form av glasmålningar, statyer och väggmålningar. Det här var "de fattigas bibel", "analfabeterernas böcker". I brist på ord lärde sig människorna av bilderna. Det måste dock sägas att argumentet är lite ihåligt, för en staty av jungfru Maria kan knappast lära ut skillnaden mellan att värda och tillbe. Själva det faktum att mässorna hölls på latin, ett språk som folk inte förstod, visar att undervisningen faktiskt inte var något som prioriterades. En del teologer försökte slingra sig ur det här genom att hävda att latin, som ju var ett heligt språk, var så kraftfullt att det till och med kunde påverka dem som inte förstod. Det låter högst osannolikt. Det var snarare så att folk inte behövde förstå för att ta emot Guds nåd. En ickegestaltad "implicit tro" dög bra. Och med tanke på den bristande undervisningen fick den allt lov att göra det.

Dynamisk eller depraverad?

Om du någon gång skulle ha oturen att råka hamna i ett rum fullt med religionshistoriker och vill höja temperaturen lite ska du med hög röst fråga: "Var kristendomen vital eller korrupt strax före refor-

mationen?" Det här är frågan med stort F som säkert får alla att gå i gång. För bara några år sedan skulle den knappt ha fått någon att reagera. Då verkade alla vara helt överens om att människorna i Europa före reformationen längtade efter förändring och hatade den korrupta romerska kyrkans förtryck. Det är en uppfattning som inte håller i dag.

Den historiska forskningen, särskilt från 1980-talet och framåt, har tydligt visat att religionen blev mer populär än någonsin i generationen före reformationen. Visst klagade människor, men det stora flertalet hängav sig helt klart åt den med stor entusiasm. Man betalade för fler mässor för de döda, fler kyrkor byggdes, fler helgonstatyer restes och fler pilgrimsfärder gjordes än någonsin förr. Böcker om fromhet och andlighet – med lika skiftande innehåll som i dag – var oerhört populära bland dem som kunde läsa.

Och folkets religiösa glöd innebar att de var angelägna om reformer. Under hela 1300-talet reformerades klosterordnar, och man gjorde bitvis till och med en del försök att reformera påvedömet. Alla var överens om att det fanns en del döda grenar och ruttna äpplen på kyrkans träd. Alla kunde skratta när poeten Dante lät påvarna Nicolaus III och Bonifatius VIII hamna i helvetets åttonde krets i sin bok *Den gudomliga komedin*. Självklart fanns det korrupta gamla påvar och präster som drack för mycket före mässan. Men bara det att folk kunde skratta visar hur stabil och trygg kyrkan framstod. Den såg ut att kunna ta det. Och det faktum att man ville skära bort det som var dött visar bara hur mycket man älskade trädet. En reformlängtan av det slaget kom aldrig i närheten av att man ens kunde föreställa sig att det skulle kunna finnas dödlig röta i trädets stam. Att vilja ha bättre påvar är trots allt något helt annat än att inte vilja ha några påvar alls, och att vilja ha bättre präster och mässor något helt annat än att inte vilja ha något särskilt prästerskap och inga mässor. Det här visade också Dante genom att inte bara straffa usla påvar i sitt Inferno, utan också utkräva gudomlig hämnd på dem som motsatte sig påvar. För påvarna – både bra och dåliga – var trots allt Kristus ställföreträdare. Det var alltså sådana de flesta kristna var strax före reformationen – hängivna och ivriga att förbättra, men inte beredda att vända upp och ner på sin religion. Det här var inte

ett samhälle som var ute efter radikala förändringar, utan man ville bara rensa upp bland påtagliga missförhållanden.

Så, vital eller korrupt? Det är ett felaktigt motsatspar. Kristendomen strax före reformationen var utan tvivel populär och livaktig, men det innebär inte att den var sund eller biblisk. Om alla människor hade längtat efter den sorts förändring som reformationen skulle komma att leda till skulle det faktiskt innebära att reformationen inte var mycket mer än en naturlig samhällsrörelse, en moralisk upprensning. Det var något som reformatörerna alltid förnekade. Reformationen var inte någon allmän moralisk reform utan den utmanade själva kärnan i kristendomen. De hävdade att Guds ord bröt in för att förändra världen. Det var oväntat och tvärt emot allt man kunde förvänta sig. Det var inte något mänskligt verk utan ett gudomligt bombnedslag.

Apokalypsens förebud

Reformationen var kanske oväntad, eftersom de allra flesta ju var nöjda med att förbättra saker och ting i liten skala. Ändå började mörka moln hopa sig på den soliga medeltidshimlen. Till att börja med var de inte större än en knytnäve. Ingen anade det, men de föröbådade att himlen snart skulle falla ner över den medeltida romerska katolicismen.

Det första molnet bildades rakt över själva Rom. År 1305 valdes ärkebiskopen av Bordeaux till påve. Men av olika skäl var han inte hågad att flytta till Rom, som påven förväntades göra, utan i stället gjorde han Avignon i södra Frankrike till sitt nya säte. Den franske kungen var förtjust. En fransk påve på fransk mark var ju så mycket lättare att göra affärer med. Därför blev ingen särskilt förvånad när nästa påve som valdes också var fransman och också bestämde sig för att stanna i Avignon. Så fortsatte det med de närmast följande påvarna. Utanför Frankrike var folk inte lika belåtna. Man kallade det för "kyrkans babyloniska fångenskap". Påven förutsattes vara biskop av Rom, moderkyrkan, men var de här männen i Avignon verkligen biskopar av Rom? Nu började kristenheten förlora förtroendet för påvedömet.

Efter sjuttio år hade människorna i Rom fått nog. Det påvliga

hovet hade ju faktiskt varit deras stads största stolthet (och inkomst-källa). När kardinalskollegiet sammanträdde i Rom 1378 för att välja nästa påve belägrades de därför av en skrämmande folkhop som krävde att en riktig italienare, och helst någon från Rom, skulle väljas till påve. De skräckslagna kardinalerna gav förstäeligt nog efter för massans krav, men de kom snart att ångra sitt beslut när de såg hur härsklysten och aggressiv den nye påven var. Många började säga att valet inte kunde vara giltigt med tanke på att det hade skett under hot. Därför valde man en ny påve, en fransman. Tyvärr vägrade den först utnämnde, som fortfarande var vid utmärkt vigör, att träda tillbaka. Det innebar att det nu fanns två påvar som naturligtvis bannlyste varandra. Och eftersom man hade två heliga fäder hade man nu i princip två moderkyrkor.

Hela Europa var uppdelat i sin lojalitet. Frankrike stödde självklart den franske påven, och därför stödde England automatiskt den andre, och så vidare. Situationen blev ohållbar, och därför kallades ett koncilium samman för att få slut på problemet. Lösningen blev att avsätta båda de sittande påvarna och välja en ny. Men naturligtvis ville ingen av de sittande påvarna gå så lätt, och därför fanns det nu tre. "Den stora schismen", som det kallades, löstes först genom ett myndigare koncilium, konciliet i Konstanz som sammanträdde 1414–18. Det här konciliet lyckades få två av påvarna att avgå, och den tredje påven i Avignon, som vägrade, förklarades avsatt. I deras ställe valdes en ny påve, och bortsett från en liten grupp som fortfarande stödde påven i Avignon, erkände alla honom. Schismen var över, men den hade lett till en auktoritetskris. Var fanns kyrkans högsta auktoritet? I Avignon eller Rom? Och eftersom konciliet hade fastslagit vilken påve som var påve, var det då så att ett koncilium hade högre auktoritet än påven? Auktoritetskrisen skulle komma att leva kvar långt efter att schismen var över, för samtidigt som konciliet i Konstanz hade förklarat att ett koncilium hade högre auktoritet än påven, kämpade påvarna med näbbar och klor mot den här synen. Hur skulle en helt vanlig kristen kunna veta vad som var Guds vilja när det var så många som slogs om makten?

Under tiden, medan påvarna befann sig på annan ort, hade staden Rom förfallit. Det var synd och skam, för om Rom skulle vara den

strålande moder som hela kristenheten vände sina blickar mot dög det inte att hon var en ruin. För att hennes ställning skulle återupp-rättas behövde hon faktiskt bli mer strålande än någonsin. Hela Europa måste bländas. Under det århundrade som följde lyckades renässanspåvarna få in en lysande samling stjärnor i sin intressesfär: Fra Angelico, Gozzoli och Pinturicchio anställdes, Rafael fick i uppdrag att utsmycka påvens privata våning i Vatikanen, Michelangelo skulle ge glans åt Sixtinska kapellet och Bramante återuppbygga Peterskyrkan. Det var visserligen praktfullt, men det var också ohyggligt dyrt. Man försökte få fram pengar överallt där det var möjligt, och folk började klaga över påvar som verkade vara mer intresserade av deras pengar än av deras själar, och över konst som de tyckte var mer hednisk än kristen. Det skulle visa sig att framför allt återuppbyggnaden av Peterskyrkan skulle bli mer kostsam än en påves värsta mardröm, för den skulle väcka Martin Luthers vrede.

Rom 1493.

Det började också stå en air av dekadans kring platsen, vilket tillsammans med allt prål gjorde Rom till sin tids Las Vegas, särskilt under släkten Borgias tid. År 1492 vidtog Rodrigo Borgia den enkla men effektiva åtgärden att köpa sig de röster som behövdes för att han skulle väljas till påve Alexander VI. Det var en passande start på ett välde som skulle få en kardinal att rodna. Han hade många barn

med sina älskarinnor, och det ryktades att han hade ytterligare ett med sin dotter Lucrezia, som var känd för sina fester och sin giftring. Han är bäst ihågkommen för att han ställde till med orgier i Vatikanen och förgiftade sina kardinaler. Det var inte någon bra förebild för ämbetet. Hans efterträdare, den krigsälskande Julius II, var också "papa" i mer än en bemärkelse, och Julius efterföljare, Leo X, var agnostiker. (Han prästvigdes när han var sju år och ingen tänkte på att fråga honom.) Påveväldet hade naturligtvis haft sina lågvattenmärken tidigare, men det var en illa vald tidpunkt att förlora sitt anseende mitt under kyrkans auktoritetskris.

Reformationens morgonstjärnor

Det andra molnet på den annars klara medeltidshimlen började dra ihop sig i norra England över Yorkshire, där John Wycliffe föddes någon gång på 1320-talet. Han prästvigdes och flyttade till Oxford, där hans teologiska åsikter gjorde honom till universitetets mest kontroversiella person, samtidigt som hans kopplingar till kungafamiljen gjorde honom inflytelserik. Under större delen av Wycliffes liv residerade påvarna i Avignon, och han växte därför upp i en miljö där den religiösa auktoriteten ständigt ifrågasattes. Men när två påvar installerades 1378 började Wycliffe offentligt lyfta fram Bibeln och inte påven som den högsta andliga auktoriteten. Han hävdade att påvedömet endast var ett mänskligt påfund, medan Bibeln var den auktoritet som all religiös tro och praxis skulle utgå från. Utifrån den här synen förkastade han den ytterst filosofiska transsubstantiationsläran.

Wycliffes ben bränns.

På bara några år fick hans tankar Oxford – och hela landet – att koka. Wycliffe blev tvungen att dra sig tillbaka till den avsidens belägna församlingen Lutterworth i Leicestershire, där han levde sina

sista år som församlingspräst. Men han var inte överksam under den här tiden. Han skrev populära traktater där han förklarade sina åsikter, han utrustade förkunnare och organiserade översättningen av den latinska bibeln, Vulgata, till engelska. Som tur var dog han 1384 innan konciliet i Konstanz dömde honom som kättare – varpå man grävde upp hans kvarlevor, brände dem och spred askan. Men han lämnade efter sig ett stort arv. Med en engelsk bibel i händerna samlades hans efterföljare i England olagligt och i hemlighet för att läsa Bibeln. Det är antagligen därför som de kallades för "lollarder", ett ord som förmodligen betydde "mumlare" och syftade på hur de i smyg läste högt ur Bibeln. De skulle komma att bli en högst mottaglig målgrupp för reformationen när den kom ett århundrade senare.

En grupp som kanske betydde ännu mer än lollarderna för arvet efter Wycliffe var de böhmiska studenter i Oxford som tog hans undervisning med sig tillbaka hem till Böhmen (i dagens Tjeckien). Där togs Wycliffes tankar emot med stor entusiasm på många håll, bland annat av rektorn vid universitetet i Prag, Jan Hus. Hus var inte riktigt lika skarpsinnig som Wycliffe, men han kom att få minst lika stor betydelse genom sin roll som ihärdig ivrare för Wycliffes sak. När man försökte kväsa Wycliffes läror i Böhmen försvarade Hus honom. Han blev allt mer frispråkig i sin kritik av kyrkan, tills han slutligen offentligt förnekade påvornas befogenhet att ge avlat och sade sig tvivla på skärseldens existens.

Avlater

När en syndare gick och biktade sig för en präst i katolska kyrkan på medeltiden ålade prästen den som biktade sig olika botövningar. Alla synder som man inte hade gjort bot för i det här livet måste tas itu med i skärselden. De goda nyheterna var att det fanns helgon som hade varit så goda att de inte bara hade tillräckligt med förtjänster för att komma rakt in i himlen och helt slippa skärselden, utan de hade faktiskt fler förtjänster än vad de behövde för att komma in i himlen. Deras extra förtjänster förvarades så att säga i kyrkans skattkammare, dit bara påven hade nycklarna.

Påven kunde därför ge en "förtjänstgåva" (en avlat) till en själ som han ansåg vara värd det, och på så sätt skynda på själens väg genom skärselden eller till och med låta den slippa skärselden helt och hållet (med en "fullständig avlat" eller "plenaravlat"). Från början gavs de här fullständiga avlaterna till dem som hade deltagit i det första korståget, men snart ansågs en penninggåva vara tillräcklig bot för att man skulle vinna en avlat. Det blev allt tydligare för folk att man med lite pengar kunde skaffa sig andlig lycka.

Hus bannlystes och kallades till konciliet i Konstanz för att försvara sina åsikter. Inte helt oväntat var han ganska tveksam till att riskera att bli bränd som kättare genom att så lättvindigt kliva rakt in i lejonets kula, men efter att ha garanterats fri lejd reste han. Garantierna visade sig dock vara värdelösa. Han greps omedelbart, och efter sex månaders arrest och en skenrättegång där han vägrade ta tillbaka sina åsikter dömdes han kort och gott till döden för kätteri 1415.

Jan Hus.

Hans död ledde till väpnat uppror bland hans anhängare i Böhmen, där han hade blivit något av en nationalhjälte. Och när man 1420 startade en rad korståg mot de – i det katolska Europas ögon – kätterska husiterna segrade otroligt nog husiterna. Därmed kunde man grunda en fristående husitisk kyrka mitt i det katolska Europa. Där kunde de husitiska predikanterna obehindrat förkunna Guds ord utan att kontrolleras av påven, och husiterna fick ta emot både bröd och vin i nattvarden i stället för att fira den katolska mässan. Det här var en rejäl nagel i ögat på Rom. Kort före sin död lär Hus

även ha yttrat följande ord: "Ni kanske kan steka den här gåsen ["Hus" betyder gås på tjeckiska], men om hundra år kommer det en svan vars sång ni inte kommer att kunna tysta." Nästan exakt hundra år senare släppte Martin Luther lös läran om rättfärdiggörelse genom tron allena över världen. Luther, som var en stor beundrare av Hus, var djupt övertygad om att han själv var den utlovade svanen. Efter Luthers död användes vindflöjlar i form av svanar på lutherska kyrkor, och reformatorn avbildades ofta tillsammans med en svan. På sockeln till den stora statyn av Hus i Prag står följande mening: "Stor är sanningen och den segrar." Hus och hans budskap hade helt klart en framtid.

Böcker, farliga böcker

Nästa stora moln på himlen drog ihop sig över Avignon. Det var kanske inte så konstigt, men det här molnet såg ofarligast ut, och det hade inte särskilt mycket med påvarna i staden att göra. Det bildades på grund av en ung man som hette Francesco Petrarca och växte upp där. Som vuxen blev han inte bara diktare utan också sin tids främste expert inom klassisk litteratur. På 1330-talet hade Petrarca kommit fram till att historien bestod av två perioder: den strålande klassiska tidsåldern med sin civilisation och kultur, och det som han kallade för den "mörka tiden" av okunnighet och barbari, som hade börjat med det romerska imperiets fall på 400-talet och fortsatt fram till hans dagar. Men Petrarca drömde också om en tredje tidsålder i framtiden (som förmodligen skulle uppstå genom att människor köpte Petrarcas böcker) då den klassiska civilisationen skulle födas på nytt.

Francesco Petrarca.

Petrarcas anhängare, som blev kända som "humanister", var entusiastiska över pånyttfödelsen (eller "renässansen") av den klassiska kulturen. De trodde att de skulle kunna få slut på den "mörka tiden" eller "medeltiden" under sin egen tid. Med stridsropet *Ad Fontes!* ("Till källorna!") gick de till angrepp mot sin tids okunskap med den klassiska litteraturen och kulturen som underbara vapen. Det var ödesdigert för påvedömets Rom, för det var i medeltidens mörker som hon hade vuxit, och den nya bildningens ljus skulle inte komma att behandla henne välvilligt.

En viktig grundbult i hennes makt var den konstantinska donationen, som påstods vara ett brev från 300-hundratalet från den romerske kejsaren Konstantin till påven. I brevet överlämnade kejsaren makten över västra delen av romarriket till påven i samband med att han flyttade sin huvudstad från Rom till Konstantinopel (dagens Istanbul). Utifrån denna grund hävdade de medeltida påvarna sin politiska makt över Europa. Påvarna stod högre i rang än kungarna. Men när en lärd humanist, Lorenzo Valla, undersökte dokumentet kunde han med sina expertkunskaper i latin se att det språk och den terminologi som användes i brevet i själva verket var från 700-talet och inte 300-talet. Brevet var en förfälskning. När han offentliggjorde sin upptäckt 1440 drogs inte bara mattan undan för ett viktigt påveanspråk utan det kastade tvivel över alla påvliga anspråk. Vilka andra saker som man alltid hade trott på kunde var falska?

Men det mest betydelsefulla som Valla lämnade efter sig var hans kommentarer till Nya testamentet, *In Novum Testamentum*

Desiderius Erasmus av Hans Holbein den yngre.

Annotationes, en samling anteckningar som aldrig publicerades under hans livstid. Här använde han sina kunskaper i grekiska för att visa att det fanns fel i Vulgata, den officiella latinska bibelöversättning som kyrkan använde. Eftersom anteckningarna inte publicerades fick Valla aldrig se vad hans tankar skulle komma att leda till. Men den störste humanisten i nästa generation, Erasmus av Rotterdam, hittade Vallas kommentarer, publicerade dem och använde dem för att utarbeta den bok som skulle komma att användas som det främsta vapnet mot den medeltida romerska katolicismen.

År 1516 återvände Erasmus till källorna och publicerade en grekisk utgåva av Nya testamentet. Bredvid den grekiska texten placerade han inte den officiella latinska översättningen utan sin egen översättning till latin. Erasmus hoppades att det här skulle leda till en större uppmärksamhet när det gällde Bibeln, och att det i sin tur skulle utmynna i en sund moralisk reform i kyrkan. Däremot trodde han aldrig att det skulle skada Rom på något sätt. Han lät till och med dedicera sin översättning till påven, som visade sin uppskattning med ett tackbrev där han lovordade den. Lite förhastat, skulle det visa sig. För där Erasmus Nya testamente skiljde sig från den officiella Vulgata skulle det kunna få teologiska konsekvenser. I till exempel Matteusevangeliet 4:17 sade Jesus enligt Vulgata "gör bot", medan Erasmus översatte orden med "var botfärdiga", och senare "ångra er". Om Erasmus hade rätt instiftade inte Jesus det yttre sakramentet boten (eller bikten) som Rom sade, utan talade om syndarens inre behov av att ångra sig och vända sig bort från synden. Och om nu inte Rom läste Bibeln rätt när det gällde den här versen, vilka andra saker kunde hon då ha fått om bakfoten? Vilken sorts andlig auktoritet var hon egentligen? Erasmus Nya testamente var en tickande bomb.

Samtidigt som humanisternas vetande utmanade den rådande ordningen visade de en tendens – åter enligt Petrarcas exempel – att vara ganska kritiska mot sin tids teologer. Humanisterna tyckte att teologerna bara verkade intressera sig för högst obetydliga och irrelevanta problem, som till exempel frågan om hur många änglar som kan dansa på ett knappålshuvud, eller om Gud kunde ha blivit en

gurka i stället för en människa. Den teolog som framför allt representerade det här "spetsfundiga" tänkandet, Duns Scotus, blev för humanisterna själva sinnebilden för idioti. Alla som sökte efterlikna honom hånades och kallades för "dunsman" eller "duns" efter honom (jfr eng. "dunce"; dumbom).

Teologerna var inte de enda som drabbades av den humanistiska satiren. Påven Julius II dog 1513, och året efter började en liten skrift med titeln *Julius utestängd från himlen* cirkulera. Erasmus medgav aldrig att det var han som hade skrivit den (det hade varit mycket dumt). Men det faktum att det finns ett exemplar med hans handstil talar för att det som alla misstänkte skulle kunna vara sant. Texten beskriver hur Julius kommer till himlens port, fullt klädd som alltid i sin rustning och stående med sitt karakteristiska skägg, som han har låtit växa som ett löfte om hämnd på sina många fiender. Väl medveten om att han kan komma att stöta på patrull har han – också som vanligt – tagit med sig en stor livvakt som kan storma porten vid behov. Portvakten Petrus får Julius att framstå som ganska löjlig och fåfäng, varpå det hela slutar på det sätt som titeln har gjort klart redan från början. Men djupast sett handlade det inte så mycket om att humanisterna kunde skratta på kyrkans och teologernas bekostnad. Det viktiga var det som skämten visade, nämligen att med humanismen hade en annorlunda inställning till sanningen kommit att utmana kyrkans auktoritet. Var det så att de lärda visste bättre än påven? Kunde Rom och hennes stora skara av teologer faktiskt ha fel?

Alla de strider som blossade upp på grund av humanisterna skulle kanske inte ha spelat så stor roll om deras lärdom hade stängts in i några elfenbenstorn här och där. Men tekniken var

på deras sida. Omkring 1450 utvecklade Johannes Gutenberg den första tryckpressen, och på 1480-talet dök det upp tryckerier i hela Europa. Nu kunde man framställa fler böcker snabbare än någonsin förr, och kunskap kunde raskt spridas. Det var betecknande att den första bok som trycktes var Gutenbergs bibel på latin. Ordets tid var inne.